

OSNOVNI PROBLEMI U EKONOMICI HRVATSKO-SLAVONSKE VOJNE KRAJINE

Mirko Valentić

1. Za potpunije razumijevanje ekonomskih problema u Vojnoj Krajini i interesa političkih faktora za nju, potrebno je u prvom redu upozoriti na njene vojne obaveze koje su odlučno utjecale na krajišku ekonomiku. Naime, od oko jednog milijuna krajiškog stanovništva u 1860-im godinama, Krajina je u doba mira davala 60.000 vojnika, tj. jednog vojnika na 18 stanovnika.¹ U usporedbi s vojnim dužnostima stanovništva u drugim zemljama Monarhije nailazimo na podatak da 145 stanovnika daje jednog vojnika.² Dakle, kad bi se u cijeloj Monarhiji, koja je imala 36 milijuna stanovnika, uzimali vojnici kao u Krajini, onda bi ona imala armiju od 2,160.000 vojnika. Međutim, ona je tek u doba rata posjedovala vojsku od 550.000 vojnika. Prema tome, kada bi se u Krajini uzimali vojnici kao u ostalim zemljama Monarhije, onda bi ona s obzirom na broj svojih stanovnika davala u doba mira tek oko 11.000, a u doba rata oko 15.000 vojnika.

Velike su razlike bile i u održavanju krajiške vojske od vojske u drugim zemljama Monarhije. Prema proračunu državnih rashoda za 1862. god, 80 linijskih regimena, odnosno 128.900 vojnika, opterećivalo je državnu blagajnu sa 20,823.000, dok je 14 krajiških regimena i teteljski bataljon s njihovih 60.000 vojnika stajalo samo 2,464.000 for.³ Prema tome, jedan linijski vojnik stajao je 160,5, a jedan krajiški 40,5 for., što upućuje na zaključak da je jedan krajiški vojnik bio 4 puta jeftiniji od vojnika iz drugih zemalja Monarhije. Ova je na jeftinoj krajiškoj vojsci uštedjela godišnje oko 7 milijuna forinti.

Zato je razumljivo da je država i s obzirom na tu činjenicu bila znatno zainteresirana za očuvanje Vojne Krajine kao izvora jeftinih i dobrih vojnika.

Osim spomenutih podataka treba približno iznijeti i gotove novčane sume koje su krajišnici morali izdavati za pokriće svoje vojne dužnosti, i gubitke koje je krajiško stanovništvo imalo u tzv. dangubi, vršeći vojnu dužnost.

U mirno doba davala je svaka krajiška pukovnija po dvije čete od oko tisuću vojnika za obavljanje unutrašnje službe. Polovinu troškova, računajući odjeću i obuću, snosila je kućna zadruga. To je po jednom vojniku iznosilo 50 novčića. Za jedanaest regimena hrv.-slav. Krajine iznosili su ti troškovi u jednoj godini oko 1,500.000 forinti. U tzv. dangubi, računajući samo broj vojnika koji su vršili unutrašnju službu na 22.000, a novčanu vrijednost jednoga muškarca u jednom danu na 25 novčića, krajiška privreda izgubila je

¹ Og. M. U tie š e n o vi ć, Die Militärgränze und die Verfassung, Wien 1861, 66.

² Isto, 67.

³ Isto, 68.

u jednoj godini 2,250.00 for, dakle više od ukupnih prihoda Krajine, koji su se kretali oko 2 milijuna forinti. Dodaju li se tome i troškovi vojnika za ratište (priprema odjeće i sanitarija, nešto gotova novca, prijevoz s pratnjom do kompanije a zatim do regimente i trošak na tom putu), koji su prema računu suvremenika iznosili najmanje 25 for. po jednom vojniku, vidi se da je njihova cjelokupna suma, ne računajući dangbu, 1859. iznosila oko 1,600.000 forinti.⁴

Nastojanje nekih političkih faktora Monarhije da velike uštede vojnog ministarstva i troškove krajiškog stanovništva opravdaju gubicima Ministarstva finacija, s obzirom na to da je Krajina uživala određen porezni privilegij, ne može se u cijelosti prihvatiti. Naime, prema pregledu prihoda izravnog i neizravnog poreza u 1864. g., hrv.-slav. Krajina, s petrovaradinskom regimentom, imala je ukupan prihod od 2,057.275 for, dok su Hrvatska i Slavonija, sa znatno razvijenijom privredom, ubirale u istom razdoblju od direktnog i indirektnog poreza 6,567.225 forinti⁵. Upravo ta činjenica, s obzirom na nerazvijenu krajišku privredu i velike vojne dužnosti, upućuje na suprotan zaključak — o velikom poreznom opterećenju i krajiškog stanovništva.

2. U agrarnoj problematici hrv.-slav. Krajine važna su dva momenta: 1. intenzivno pretvaranje pošnjaka u oranice i 2. promjene u posjedovnim odnosima. Međutim, porast površina oranica kao osnovne vrste tla za agrarnu proizvodnju nije ujednačen. Dok je površina oranica u karlovačkoj Krajini, s obzirom na karakter tla, porasla u toku cijelog XIX st. za 26.946 jutara ili 9,39%, dotle je taj porast znato veći u slavonskoj Krajini — 128.116 jutara ili 40,08%.⁶

Na porast površina oranica, osobito u drugoj polovini XIX st., a s tim u vezi i na povećanu agrarnu proizvodnju, utjecali su u prvom redu ukidanje rabote novim temeljnim zakonom od 1850, čime je oslobođen jedan dio krajiškog stanovništva za agrarnu proizvodnju, i istovremeno ukidanje unutrašnje carine, čime je agrarnim proizvodima, osobito slavonske Krajine koja je dotada izvozom svojih proizvoda bila upućena pretežno na Tursku odnosno Bosnu, dat poticaj življem prometu i proširenju unutrašnjeg tržišta.

Čini se da je ta promjena, ne ulazeći statistički u pitanja koliko je utjecala na agrarnu proizvodnju Krajine, znatno utjecala i na razvijanje kapitalističkih odnosa u tom dijelu Hrvatske, koji je svojom posebnom organizacijom i upravom činio zasebnu cjelinu.

Osjetan porast agrarne proizvodnje i razvoj robno-novčane privrede odlučno su utjecali i na diobu kućne zagdruge, koja je predstavljala najveću zapreku razvoju kapitalističkih odnosa u Krajini. Međutim, u pitanju diobe kućne zadruge i promjena u posjedovnim odnosima, kao najvažnijem društveno-ekonomskom problemu, postoje izvjesne karakteristične razlike izme-

⁴ 1859. dala je hrv.-slav. Vojna Krajina 3.750 vojnika za ratište.

⁵ Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864... u Zagrebu, 126, 128.

⁶ F. Vrbanić, Prilozi gospodarskom razvoju hrv.-slav. Krajine u 19. vijeku, Rad JAZU 144, 71.

du karlovačke Krajine, gdje se dioba zadruga odvija sporije, i slavonske, gdje je taj proces znatno intenzivniji, osobito 60-tih godina.

Uzrok toj pojavi treba tražiti u većoj površini jednog selišta u slavonskoj Krajini koja je iznosila 34 jutra oranica i livada, odnosno u manjoj površini selišta u karlovačkoj i banskoj Krajini — 24 jutra oranica i livada. S obzirom da je zakon, koji određuje uvjete diobe, zahtijevao u prvom redu da zadruga koja se dijeli mora imati toliko zemlje da svaka nova zadruga dobije pola selišta, razumljivo je da je dioba zadrugara češća ondje gdje je selište veće, naime ondje gdje ima više obradive zemlje. Nadalje, na češću diobu kućne zadruge u slavonskoj Krajini utječu i razvijeniji proizvodni odnosi u njoj.

Posljednji temeljni zakon Krajine iz 1850, kojim se težilo stabilizaciji krajiškog mehanizma i njegovu očuvanju, nije uspio zaustaviti proces društvenog raslojavanja i propadanja preživjelih feudalnih anahronizama, među kojima je kućna zadruga svojom podjelom rada predstavljala veliku zapreku prodoru kapitalističkih odnosa u Krajinu. Unatoč vojnim zakonima, krutoj disciplini i birokratskoj administraciji, osnovni smjer društveno-ekonomskog razvoja hrv.-slav. Krajine u XIX st. kretao se u pravcu likvidacije feudalnih odnosa te izgradnje i jačanja građansko-kapitalističkog poretka kao svog cilja. Društveno-ekonomski razvoj Krajine, koji s obzirom na vojne dužnosti u znatnoj mjeri zaostaje za banskom Hrvatskom, ima svoje etape razvoja, tj. zastoje i krize. Međutim, na osnovi one izvorne građe s kojom danas raspolazemo, a koja je tek djelomično proučena, može se konstatirati da je prodor kapitalizma u Krajinu izazvao u njoj najtežu ekonomsku i društvenu krizu u 60-im godinama i da se ona najosjetljivije odrazila u kućnoj zadruzi.

Na prodor kapitalizma u Krajinu utjecalo je više faktora, među kojima saobraćaj zauzima istaknuto mjesto. Željeznica do Zagreba, Siska i Karlovca s relativno dobrim i brojnim krajiškim cestama koje su vodile u ove trgovačke centre, utječe na povezanost Krajine s tržištem ne samo Hrvatske već i drugih zemalja Monarhije. Jeftiniji željeznički promet otvorio je robu krajiškog stanovništva, koja je uglavnom agrarna, vrata ekonomski jačeg tržišta. S druge strane, ta ista željeznica otvorila je stranom kapitalu put prema prirodnom bogatstvu hrv.-slav. Krajine, u prvom redu prema eksploataciji šuma i ruda, a uz to donijela u Krajinu strane industrijske proizvode, što će utjecati na slabo podizanje industrije u njoj.

Sav taj složeni i međusobno povezani prodor kapitalizma u Krajinu odlučno je utjecao na promjenu u strukturi krajiške kućne zadruge. Svojom unutrašnjom podjelom rada vojnim obavezama i pretežno zatvorenom proizvodnjom, stara zadruga nije se uspjela održati, unatoč stavu vojnih faktora protiv njene diobe. Njeni članovi težili su ekonomskoj emancipaciji od zadržane stege. Zaredale su tajne diobe kućnih zadruga, koje su izmijenile stanje normirano zakonom 1850. Taj proces, koji je pod utjecajem prodora kapitalizma u Krajinu izazvao velike sukobe oko dioba i unio nemir u staru zadrugu, nije mogao ostati nezapažen. Na njega su vojne vlasti reagirale već 1868, kada je na prijedlog posebne komisije kojom je rukovodio general Zastavniković, predstojnik krajiškog odjela u ministarstvu rata, donesen novi zakon o kućnim zadrugama u Krajini. Taj zakon sadržava dvije značajne

odluke: 1. dopuštena je dioba nekretnina i zadruga i protiv volje većine njenih članova; 2. vojne dužnosti nisu više preduvjet diobe, ako se vojnik ili vojni obveznik pismeno obveže da će izvršavati svoje vojne obaveze. Tom odredbom prenosi se garancija zadruge kao kolektiva na pojedinca, što predstavlja značajnu promjenu u dotadašnjoj organizaciji Krajine. Zakon predstavlja samo pravnu sankciju jednog razvoja koji se stvarao pod utjecajem novih društveno-ekonomskih odnosa.

Upravni oficiri pojedinih regimenata primili su taj zakon kao odobrenje da se svaka zadruga može dijeliti, pa se to ubrzo osjetilo u praksi. Za relativno kratko vrijeme od 1868—71, koliko se taj zakon provodio u život, podijeljeno je oko dvije trećine krajiških zadruga,⁷ što obilježava najveću i najznačajniju promjenu u društvenoj strukturi Krajine.

U lipnju 1871. izlaze novi zakoni koji imaju za cilj pripremiti krajišku ustanovu za njeno definitivno ukidanje. Zakon iz te zbirke zakona i odredaba koji se odnosi na kućnu zadrugu, korak je unatrag. Prema njemu, za diobu zadruge potrebna je privola svih članova koji imaju pravo glasa.⁸

Povratak na tu odredbu značio je ponovno stezanje slobodne diobe i poslije 1873. kada je Krajina razvojačena a njeno stanovništvo izjednačeno u vojnim obavezama s drugim narodima Monarhije, čime je u stvari prestala funkcija kućne zadruge u Krajini — davanje i izdržavanje vojnika.

Razmatrajući agrarnu problematiku hrv.-slav. Krajine u cijelom XIX st. može se konstatirati da su promjene u posjedovnim odnosima, prouzrokovane prodajom zemlje ili diobom zadruge, utjecale na pauperizaciju krajišnika, čime je čitav sistem već u samoj Krajini dovođen u krizu.

3. Što se tiče razvoja obrta u Vojnoj Krajini, on je, u usporedbi s razvojem u drugim zemljama Monarhije, znatno zaostajao, jer se krajišnik nije njime mogao slobodno baviti zbog teških vojnih dužnosti, te državne i općinske rabote koja je apsorbirala veći broj njegovih radnih dana. Zatim je i zatvorena ekonomija krajiške zadruge, unutar koje se potrebe obrtničkih proizvoda nastoje zadovoljiti vlastitim radom, također kočila razvoj tržišta i robno-obrtničke proizvodnje.

Prema podacima za prvu polovinu XIX st, najveći broj obrtnika otpada na mlinare, zatim obućare, kovače i krojače, dok je najmanje bilo zidara, tkalaca, kožara i mesara.⁹ Prema smještaju tih obrtnika, najveći broj otpada na slavonsku Krajinu gdje je obrtnička proizvodnja bila i najrazvijenija. Nadalje, za razvoj obrta i trgovine u Vojnoj Krajini treba konstatirati da se u njoj uopće ne razvija vojna industrija, tj. proizvodnja oružja, uniforma i drugog materijala, koji bi s obzirom na vojnički karakter Krajine i njene potrebe, jer ona daje jednu trećinu vojske čitave Monarhije, odlučno utjecao na akumulaciju kapitala u njoj.¹⁰ Štaviše, Austrija je sredinom XIX st. spriječila razvoj proizvodnje vojnog karaktera i u banskoj Hrvatskoj, jer je dobivanje narudžaba za snabdijevanje vojske u Krajini ovisilo o Austriji, iako je

⁷ Usp. napis Š. Mazzure, Zakon o zadrugah u Krajini, Obzor br. 297, 1873.

⁸ Zbirka zakonah i naredbah za Vojnu Krajinu, Budim 1871, 2.

⁹ R. Bičanić, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750—1860, Zagreb 1951, 46.

¹⁰ Usp. isto, 244—245.

Hrvatska svojim proizvodima i kapitalom oduvijek pokazivala najveći interes za krajiško tržište.

Politika snabdjevanja krajiške vojske uniformama, obucom, oružjem i drugim materijalom, za što je 1851. bilo predviđeno 6,900.000 forinti, vođena je iz Beča¹¹. Narudžbe za tako važne stavke državnih rashoda prepuštali su vojni faktori i dvor austrijskoj trgovačkoj i industrijskoj buržoaziji, koja je stoga i bila ekonomski zainteresirana za opstanak Krajine i za kočenje njene proizvodnje. Dok su to bili interesi ekonomske prirode, interes dvora u Krajinu, koja daje jeftinu vojsku, bio je političke naravi.

Tom koncentriranom ekonomsko-političkom interesu Austrije za Vojnu Krajinu suprostavio se ban Jelačić 1850, kada se raspravljalo o osnivanju i uređenju trgovačko-obrtničkih komora u Hrvatskoj. U svom prijedlogu ministru trgovine i obrta Brucku, od 8. svibnja, Jelačić smatra za *neophodno* i *nužno* da trgovci i obrtnici hrv.-slav. Krajine budu zastupani u trgovačko-obrtničkim komorama banske Hrvatske, jer su — kako on ističe — materijalni trgovački i obrtnički interesi jednog i drugog područja Hrvatske potpuno isti. Jelačić odbija, nadalje, zahtjev Brucka da se komore u svojim poslovima obraćaju direktno ministru trgovine i obrta u Beču i zahtijeva da se trgovačko-obrtničke komore u Hrvatskoj podvrgnu direktnoj kompetenciji bana ili Banskog vijeća.¹²

Jelačićev je prijedlog proizlazio iz činjenice da banska Hrvatska svojim kapitalom, brojem stanovnika, geografskim položajem i razbijenim teritorijem — budući da su križevačka i đurđevačka regimenta odvajale zapadnu Hrvatsku od Slavonije — predstavlja usku osnovicu za stvaranje nacionalnog tržišta. S druge strane sa svojim stanovništvom, vojnim obavezama, zaostalom ekonomikom i podjelom rada, hrvatsko-slavonska Krajina nije bila dovoljna podloga na kojoj bi se razvilo tržište sposobno za konkurenciju. Ovaj značajan projekt Jelačića predstavlja, dakle, napor hrvatske buržoazije i veleposjednika da se koncentracijom trgovaca i obrtnika tj. kapitala u zajedničkim trgovačko-obrtničkim komorama banske Hrvatske i Vojne Krajine, a pod direktnom vlašću bana ili Banskog vijeća, lakše suprostave interesima austrijskog i mađarskog kapitala u Hrvatskoj. Ovim prijedlogom je vladajuća klasa Hrvatske istakla svoj interes i potrebu za stvaranjem nacionalnog tržišta, u čemu je upravo Vojna Krajina, izdvojena iz Hrvatske, predstavljala najveću smetnju.

Međutim, Jelačićev prijedlog, koji je išao za povezivanjem kapitala i stvaranjem zajedničkog tržišta bio je u Beču odbijen, te trgovačko-obrtnički zborovi (gremiji) krajiških gradova nisu ujedinjeni s trgovačko obrtničkim komorama Hrvatske i Slavonije, kao predstavnicima interesa trgovačkog i industrijskog kapitala. Time je austrijski kapital očuvao svoje interese u Hrvatskoj, koja će zbog manje konkurentske sposobnosti svoje privrede postati gotovo kolonija austrijskog a kasnije mađarskog kapitala.

¹¹ Isto, 245.

¹² Potpuni tekst pisma bana Jelačića min. Brucku v. Ad. C u v a j, Privredna historija Hrvatske, rukopis. Državni arhiv, Zagreb.

Prema tome, preostaje nam da odvojeno pratimo razvoj trgovine i obrta hrv.-slav. Krajine u drugoj polovini XIX st. i interes ekonomsko-političkih faktora Hrvatske i Monarhije u Krajini.

Na značajan porast broja trgovaca i obrtnika u hrv.-slav. Krajini utjecalo je više faktora od kojih su najvažniji ovi: ukidanje rabote 1850, čime je oslobođen veći broj radne snage potreban u agrarnoj proizvodnji ili u obrtu i trgovini; ukidanje cehova u Krajini 1860. kao zatvorene staleške korporacije; dioba kućne zadruga čija dotada zatvorena ekonomija počinje sve više ovisiti o tržištu, a njeni članovi kao jeftina radna snaga pojavljuju se u agrarnoj proizvodnji, eksploataciji šume, proizvodnji potaše, obrtu i trgovini.

Prema popisu iz 1857. bilo je u hrv.-slav. Krajini 426 trgovaca i 185 pomoćnika u trgovini, dok je u Hrvatskoj i Slavoniji, koja je po površini i broju stanovnika gotovo jednaka Krajini, broj trgovaca bio veći za 1365 a broj pomoćnika za 891. Broj obrtnika iznosio je 3547, a pomoćnika u obrtu 1381. U usporedbi s Hrvatskom, u njoj je broj obrtnika veći za 8453, a pomoćnika za 7305. U Krajini je zastajao i broj nadničara — 1381 prema 9958 u Hrvatskoj, dakle za 8577; i »slugu« — u Krajini 539, u Hrvatskoj 11235, dakle za 10696.¹³

Prema podacima, kojima danas raspoložemo, u sklopu krajiške trgovine najrazvijenija je bila pomorska trgovina koncentrirana uglavnom u Senju. Prema službenim podacima, vrijednost uvezene robe iznosila je 1,300.000 forinti, a izvezene dva put više, što znači da je izvoz bio 100% veći od uvoza.¹⁴

O prometu robe kroz ova tržišta, o trgovcima i obrtnicima, njihovom kapitalu i nadničarima ne znamo do danas ništa. Zato bi trebalo prikazati razvoj bar nekih od ovih trgovišta.

Prema podatku turskoga carinskog osoblja, koji se odnosi na trgovinu zapadne Bosne s hrv. Kajinom, krajišnici su 1856. za 6 mjeseci kupili robe u vrijednosti od 950.000 forinti. Od te sume polovica otpada na Kostajnicu. U istom razdoblju izvezeno je robe iz hrv. Krajine u zap. Bosnu samo u vrijednosti od 12.815 forinti.¹⁵ Krajišnici su kupovali u Bosni uglavnom stoku, prehrambenu robu, zatim kožu i vunu, dok je bosansko stanovništvo uvozilo iz Krajine opanke, sita i drugi sitni kuhinjski pribor.^{15a}

Zbog nedostatka statističkih pokazatelja o kretanju robe u jednom i drugom pravcu, prije i poslije 1856, nemoguće je govoriti o opadanju ili porastu

¹³ Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska..., 24.

¹⁴ U luke krajiškog primorja uplovilo je 1860. g. 3.867 jedrenjaka i 93 parobroda, dok je vrijednost uvezene robe iznosilo 1,268.383 for. a vrijednost izvezene robe 2,644.944 forinta. Prema tome, izvoz je bio veći od uvoza za 1,376.561 forintu. U odnosu na 1859, vrijednost uvoza porasla je za 43.589, a izvoza za 274.582 forinta; naime, promet u krajiškim lukama porastao je u jednoj godini za 318.171 forintu. Narodne novine 1861, str. 719.

¹⁵ Agrar Zeitung 1857, br. 54.

^{15a} Prema A. Jakiću, Predlog narod. zastup. [...] o zavedenju konzularne agenture u Bišću u Bosnoj, uzrok znatnog zaostajanja krajiškog izvoza na tržište zapadne Bosne nalazi se u nepostojanju austrijske konzularne agencije u Bihaću, središtu sudske i upravne vlasti bosanskog stanovništva od ušća Une do granice s Dalmacijom, koja bi pravno predstavljala interese krajiških i drugih trgovaca u ovom dijelu Bosne, kao konzularne agencije Austrije u Banja Luci, Tuzli i Livnu. (Spisi saborski III, 1861, 19.)

trgovine Vojne Krajine s Bosnom, premda nas ovaj podatak s jedne strane upućuje na slabu kupovnu moć bosanskog stanovništva, a s druge strane na zaključak da su krajiški trgovci uveliko uvozili robu s bosanskog tržišta, koje je, čini se, moglo biti od znatnog interesa za krajiški kapital.¹⁶

Veći trgovačko-obrtnički centri Krajine u njenoj unutrašnjosti koji su svojim saobraćajnim vezama više orijentirani na bansku Hrvatsku, nalazili su se u Vinkovcima, Ivanić gradu, Bjelovaru, Sisku, Glini, Petrinji i Ogulinu.

Na pojačani tempo prometa u trgovini i obrtu hrv.-slav. Krajine u 50-im i 60-im godinama upućuje i postanak trgovačko-obrtničkih zborova u Senju, Sisku, Vinkovcima, Staroj Gradiški, Kostajnici, Bjelovaru, Glini i Petrinji. Međutim, sve do danas ostali su ekonomska moć i značenje tih korporacija trgovačko-obrtničkog kapitala za razvoj ekonomike u Krajini neistraženi.

Prema vrsti robe uvozilo se uglavnom manufakturnu robu, dalmatinsko vino, šećer, duhan, kavu, volovske kože, predivo, tursku pšenicu — kukuruz, brašno, ulje, rum, platno, odjeću, sol, i špirit; izvozilo se tzv. francusku dužicu, drvo za ogrijev, vesla, drveno posuđe, hrastova stabla, vosak, med, i drugu manje značajnu robu krajiškog izvoza. Izgleda da je uvezenu robu preko krajiških luka konzumiralo uglavnom krajiško tržište. Zasad nemamo potrebnih pokazatelja u kojem je postotku Krajina apsorbirala tu robu, a u kojoj je mjeri ona bila tranzitnog karaktera. Izvoz koji se pretežno odnosi na drvo, također je iz Krajine. Prema tome, u pomorskoj trgovini krajiškog Primorja, koja predstavlja značajan kapital s pozitivnom bilancom, praticipiralo je uglavnom krajiško tržište. Međutim, nedostaju nam podaci o količini pojedine robe, njezinim centrima, te imenima obrtnika i trgovaca, orijentiranih na uvoz i izvoz kroz krajiške luke. Nadalje, nije nam poznato u kojoj je mjeri u toj trgovini sudjelovao krajiški erar.

Trgovinska razmjena s Turskom, odnosno Bosnom, i Srbijom, radi po-manjkanja izvornog materijala, predstavlja zaseban problem. Poznato je da su se centri te trgovine nalazili uz tursku granicu gdje se trgovalo: u Zemunu svinjama, govedima, voskom, medom, žirom, zeljem, lojem, srebrom i sirovim zlatom; u Klenku svinjama; u Mitrovici svinjama, medom, lojem, žirom i zeljem; u Brodu raznom manufakturnom robom, šljivama, drvenom građom i ogrijevom; u Kobašu i Svinjarima građevnim drvom i ogrijevom; u Staroj Gradiški drvom i žitom; u Jasenovcu bačvarskom robom; u Kostajnici žitom i stokom; u Maljevici, Zavalju, Prosječenom kamenu i Srbu žitom i stokom.

O intenzivnom porastu trgovine u hrv.—slav. Krajini 1860-ih godina govore statistički podaci iz 1870, prema kojima je broj trgovaca u Krajini iznosio tada 2120. Ako taj broj usporedimo s brojem trgovaca iz 1857, vidjet

¹⁶ »Gradiška, Brod, Mitrovica i Zemun upravo su živili od pogranične trgovine, a tržišta u Osijeku, Vukovaru i u Vinkovcima vrvila su Bosancima i bosanskim produktima. Osobito u Osijeku bila je stalna kolonija srbijanskih i bosanskih trgovaca, a Osijek bio je glavna etapa za trgovinu između Bosne i austro-ugarskih zemalja. Godišnji sajmovi u Osijeku bijahu samo prekupna tačka za velike sajmove peštanske, na kojima su svi bosanski produkti nalazili svoje glavno tržište, dočim su osječki trgovci bili takorekuć jedini posrednici toga velikoga trgovačkoga saobraćaja.« N. At. Plavšić, Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, Osijek 1904, 100.

ćemo da je on u toku trinaest godina porastao za 1694, dok je taj porast u banskoj Hrvatskoj u istom razdoblju znatno manji — 874. Naime, broj trgovaca u hrv.—slav. Krajini 1870. bio je manji od broja trgovaca u banskoj Hrvatskoj samo za 545, dok je ta razlika 1857. iznosila 1365 u korist broja trgovaca u banskoj Hrvatskoj.¹⁷ Međutim, to ne mora značiti da je uporedo s porastom broja trgovaca rastao i kapital u hrv.—slav. Krajini i da se ona svojim kapitalom približila snazi kapitala trgovaca u civilnom dijelu Hrvatske. Čini se da se ovdje radi o velikom broju trgovaca s malim kapitalom. Svakako je tako značajna promjena na krajiškom tržištu zanimljiva pojava, na koju su, kako je već istaknuto, utjecali određeni društveno-ekonomski faktori: dioba i rasulo kućne zadruge, bolje saobraćajne veze, veća eksploatacija prirodnog kapitala u Krajini i liberalizacija njenog upravnog sistema. Bilo bi također vrijedno istražiti koliko su na razvoj trgovine i obrta, a zatim industrije u Krajini, utjecali svojim kapitalom šest krajiških štedionica (u Zemunu, Vinkovcima, Mitrovici, Karlovcima, Gradiški, Brodu i Senju) i dva kreditna društva u Brodu i Zemunu.

Novim obrtnim zakonom za Krajinu 1868. i osnivanjem trg.-obrt. komora u hrv.—slav. Krajini (1870. u Sisku i 1876. u Senju), u kojima je Krajina dobila legitimnog predstavnika svoga trgovačko-industrijskog kapitala, završava jedna značajna faza u razvoju krajiške privrede, kada se stanje u njoj i problemi njenog daljeg razvoja u znatnoj mjeri izjednačuju s razvojem u banskoj Hrvatskoj. Prema statističkim podacima o broju trgovaca i obrtnika, najamnih radnika i parnih strojeva iz 1870-ih godina, može se govoriti o razvijenom krajiškom tržištu, naime tržištu, koje s obzirom na svoj promet ne zaostaje znatno za strukturom tržišta u banskoj Hrvatskoj.

4. Osim spomenutih problema, vrlo važna je bila i eksploatacija krajiških šuma koja je postala značajan faktor za stvaranje kapitala u Hrvatskoj. Dok je krajiško tržište bilo hrvatskom kapitalu u velikoj mjeri zatvoreno kada se radi o njegovu snabdjevanju potrebama vojnog karaktera, dotle mu je Krajina bila potpuno otvorena s obzirom na eksploataciju njenog najvećeg prirodnog bogatstva — šuma. Trgovina proizvodima krajiških šuma bila je jedan od najvećih izvora za akumulaciju kapitala u Hrvatskoj. Svi ekonomski problemi u vezi s krajiškim tržištem upućuju nas na opravdanost i značenje Jelačićeva prijedloga iz 1850. o koncentraciji kapitala vojničkog i civilnog dijela Hrvatske u zajedničkim trgovačko-obrtničkim komorama.

Na povećanu eksploataciju krajiških šuma, a s tim u vezi i akumulaciju kapitala, zbog niske zakupne cijene krajiškog drva i visoke prodajne cijene po jednom kubiku, utjecala je izgradnja željeznice do Zagreba, Siska i Karlovca. Pojeftinjenje prijevoznih usluga utjecalo je i na promjenu u strukturi šumske proizvodnje. Dolazi do znatnog opadanja proizvodnje potaše i drvenog uglja, a porasla je proizvodnja željezničkih pragova i bačvarske građe.

Međutim, prijedlog ministra rata 1869. o prodaji 30 tisuća jutara krajiških hrastovih šuma u brodskoj i petrovaradinskoj regimenti najteže je ugrozio interese hrvatskog kapitala u eksploataciji krajiških šuma i povezanost tog kapitala s kapitalom krajiških trgovaca. Hrvatska je buržoazija bila svjesna da će se svojim kapitalom na licitaciji ovih površina moći vrlo

¹⁷ Narodne novine 1872, br. 85.

teško suprotstaviti jačem ugarskom i austrijskom kapitalu. Ta ugroženost hrvatskog kapitala i njegova povezanost s krajiškim može se najbolje pratiti kroz velik nemir kako u hrvatskoj buržoaziji tako i među krajiškim trgovcima. Nadalje, zanimljivo je kako problem ugroženog kapitala utječe na određene političke akcije Narodne stranke u Hrvatskoj, kao predstavnika najjačeg kapitala u njoj, i građanske klase u Krajini.

Naime, prijedlog o prodaji tako velikog kompleksa krajiških šuma zatekao je krajiške trgovce i hrvatsku buržoaziju uveliko nespremljene, za razliku od mađarske buržoazije, koja je već u početku 1869, kada se za taj prijedlog saznalo, osnovala svoje dioničko društvo i stupila u kontakt s ministarstvom rata.¹⁸ Da bi dobili na vremenu za osnivanje svoga dioničkog društva za eksploataciju krajiških šuma, krajiški trgovci su, prema razrađenom planu, započeli akciju u Krajini obilazeći krajiške općine koje su, po nagovoru trgovaca, uputile ministarstvu rata veći broj predstavnika protiv prodaje šuma. Sudeći prema velikom broju predstavnika i reagiranju ministra rata, ova akcija, koja je trebala da otegne pregovore s mađarskim dioničkim društvom za eksploataciju krajiških šuma, bila je vrlo uspješna.

Akcija povezivanja hrvatske i krajiške buržoazije tekla je također vrlo brzo. Već 12. lipnja objavljena je okružnica kojom se poziva na upis u krajiški konzorcij za eksploataciju šuma. Prema tome, ova okružnica predstavlja maticu krajiškog konzorcija, koji se konstituirao 25. srpnja sa središtem u Vojnom Sisku. Treba upozoriti da je predsjednik konzorcija bio Ambroz Vranicany, jedan od najjačih posjednika kapitala u Hrvatskoj, a tajnik Ivan Mažuranić, jedan od najutjecajnijih hrvatskih političara u Beču. Konzorcij je za kratko vrijeme osnovao oko 20 svojih odbora u Krajini, a njegov kapital uskoro je narastao na 5 milijuna forinti.¹⁹

Na početku rujna 1869. počeo je u Sisku izlaziti »Zatočnik«, koji je odigrao značajnu ulogu u daljoj djelatnosti konzorcija. Ovaj list, koji je najveću pažnju obratio problemima Krajine, odobravao je sječu krajiških šuma, ali pod uvjetom da se njena eksploatacija povjeri domaćim ljudima, čime bi se spriječilo izvlačenje iz zemlje u strani svijet velikih količina prirodnih dobara bez ostavljanja protuvrijednosti u zemlji. Nadalje, »Zatočnik« je upozorio i na mogućnost da strani trgovci stječu eksploatacijom krajiških šuma goleme profite, izrabljujući prirodno blago i radnu snagu u Krajini.

Za razumijevanje problematike krajiškog konzorcija potrebno je ispitati povezanost konzorcija sa »Zatočnikom«, koji je težnju mađarskog konzorcija za eksploataciju krajiških šuma obilato iskorištavao kao daljnji argument u prilog zahtjevu za izborom krajiških zastupnika u Hrvatski sabor, gdje bi oni osigurali svoj kapital prema Mađarima. Nadalje, ljudi oko »Zatočnika« odigrali su značajnu ulogu u povezivanju konzorcija s Austrijskom bankom, koja je konzorciju osigurala veliki kredit uz vrlo povoljne uvjete, zatim s ministarstvom rata, koje je podržavalo akciju »Zatočnika« u Krajini.

¹⁸ Usp. članak N. Urice, jednog od pokretača osnivanja krajiškog Konzorcija za eksploataciju krajiških šuma: O postanku »krajiške investicione zaklade« i »krajiških imovnih općina«, Novi Srbobran 1905, br. 178—180.

¹⁹ Zatočnik 1870, br. 26.

Krajiški konzorcij izradio je svoj plan u vezi s eksploatacijom krajiških šuma. Prema tom planu, s dobivenim kapitalom osnovao bi se krajiški investicioni fond, koji bi financirao izgradnju krajiških željeznica od Zemu-na do mora, čime bi se plodne i bogate slavonske ravnice povezale s trgovačkim i obrtničkim centrima zapadne Hrvatske i s morem; zatim gradnja kanala Dunav — Sava i veći broj cesta. Takav plan izgradnje prometnih putova težio je stvaranju ekonomskog jedinstva civilnog i vojničkog dijela Hrvatske, naime vlastitog tržišta, kao podloge za razvoj vlastite industrije. Čini se da je krajiški konzorcij svoj plan preuzeo od spomenutog Zastavnikovića, koji je dvije godine prije, kad se nalazio na čelu krajiške uprave u ministarstvu rata, izradio projekt eksploatacije krajiških šuma; s tim da se dobiveni novac upotrijebi za izgradnju željeznica, zatim dunavsko-savskog kanala, isušenje močvara u Slavoniji i pošumljavanje krša.

Nastojanje mađarskog kapitala da dobije pravo eksploatacije krajiških šuma imalo je sasvim suprotne ciljeve. Mađarska industrija, ugrožena jačom industrijom austrijskog i češkog područja, nastoji spriječiti svaku pojavu konkurencije u Hrvatskoj i Slavoniji. Takva politika Ugarske, u pitanju izgradnje krajiške željeznice kapitalom krajiških šuma, došla je do punog izražaja 70-ih godina, kada je Ugarska zahtijevala gradnju željeznica u pravcu sjever-jurg, kao npr. Osijek—Brod, koja bi razbila ekonomsko područje Krajine odnosno Hrvatske i ove razbijene dijelove povezala s ekonomskim centrima Ugarske.

5. Sve jači ekonomski interes za Vojnu Krajinu od strane spomenutih političkih faktora stvaralo je od nje i sve veće političko pitanje, koje je osobito došlo do izražaja u problemima oko sklapanja Austro-Ugarske nagodbe, te Hrvatsko-Ugarske nagodbe i njene revizije.

Prilikom sklapanja Austro-ugarske nagodbe zaključeno je, prema obostranom sporazumu, da se rasprava o rješavanju pitanja hrv.-slav. Krajine odgodi za vrijeme poslije Nagodbe.²⁰ Na takav stav Ugarske utjecao je u prvom redu strah pred izborima u Krajini za Hrvatski sabor, koji je, prema odlukama Austro-ugarske nagodbe, trebao da sklopi nagodbu s Mađarima. Dok je Ugarska, preko unionističke stranke u Hrvatskoj i njenoga političkog aparata, mogla utjecati na izbore u Hrvatskoj, dotle je ona bila svjesna da tim sredstvima ne može postići uspjeh u hrv.-slav. Krajini, koja je radi neizvjesnosti o svom položaju u budućem okviru Ugarske postala još veći protivnik Pešte. Osim toga, u Krajini je jake pozicije držala Narodna stranka, koja je u odnosu prema Ugarskoj stajala na stanovištu saborskog članka 42 od g. 1861. i time pregovore s Ugarskom uvjetovala rješenjem teritorijalnog pitanja. Takav stav Ugarske pružao je Austriji mogućnost da neriješanim krajiškim pitanjem sačuva svoje pozicije u Krajini, a njegovo rješenje uvjetuje novim ustupcima. Što se tiče Hrvatske, takvo rješenje krajiškog pitanja u Austro-ugarskoj nagodbi imat će dalekosežnih posljedica za dalji razvoj hrvatske politike. Nadalje, takva odluka o rješenju krajiškog pitanja najteže je pogodila samu Krajinu, jer se pitanje izbora u njoj odgodilo do njenog ujedinjenja s Hrvatskom. Prema tome, društvene snage Kra-

²⁰ Isto, 1870, br. 50.

jine, sa svojim kapitalom, nisu mogle da preko svojih zastupnika u Hrv. saboru utječu na donošenje važnih odluka o razvojačenju, njenom kapitalu i izgradnji željeznica u njoj.

Upravo na toj podlozi naišla je Narodna stranka svojim stavom prema Austro-ugarskoj i Hrv.-ugarskoj nagodbi na veliko razumijevanje u Krajini. Podlogu tom razumijevanju možemo tražiti u povezanosti trgovačkog i industrijskog kapitala hrvatske buržoazije, okupljene uglavnom oko Narodne stranke, s krajiškim tržištem; na kojemu je ta buržoazija bila najviše zainteresirana za eksploataciju šuma i gradnju željeznica.

Za razumijevanje daljnje ekonomsko-političke problematike u hrv.-slav. Krajini do njenog razvojačenja 1873, i ukidanja 1881, kada je napokon pripojena Hrvatskoj, treba, osim spomenute odluke o prodaji znatnih površina krajiških šuma, upozoriti i na značajnu odluku Beča 1869. o djelomičnom ukidanju Krajine. Prema tim dvjema odlukama, različiti politički faktori i stranke zauzet će već prema svojim pozicijama u odnosu na Nagodbu i ujedinjenje Krajine s Hrvatskom, što bi ovu još više ojačalo kao ekonomski i politički faktor u Monarhiji, različite stavove.

Narodna stranka, nezadovoljna s rezultatima Hrv.-ugar. nagodbe i položajem Hrvatske u dualističkoj Manarhiji, istakla je, kao nosilac hrv. opozicije, kroz svoj organ »Zatočnik«, koji se sklonio na teritoriju Vojne Krajine, zahtjev za revizijom Nagodbe. Taj zahtjev — prema ocjeni narodnjaka — moglo se realizirati uz pomoć Vojne Krajine tj. njenih zastupnika u Saboru. Kao povod toj značajnoj akciji u Krajini poslužila je narodnjacima odluka vladara o djelomičnom ukidanju Vojne Krajine, naime križevačke i durđevačke pukovnije te vojnih općina Bjelovara, Ivaniča i Siska.

Većim brojem polemičkih članaka, pisanih u oštrom tonu, a s pozivom na hrabrost krajišnika i broj njihovih bajoneta, »Zatočnik« je za ovu politiku optužio direktno ugarskog ministra predsjednika Andrassyja, koji — kako narodnjaci ističu — želi da djelomičnim ukidanjem hrv.-slav. Krajine stavi pod kapu Hrv.-ugarske nagodbe komad po komad hrvatskog teritorija,²¹ jer bi Hrvatska, a time i njen otpor, ukidanjem cijele Krajine osjetljivo ojačala.

Za potpunije razumijevanje rezerviranog stava Andrassyjeve vlade u pitanju ukidanja Vojne Krajine i njenog pripajanja Hrvatskoj, treba istaći pravo Hrv. sabora da povećanjem svog teritorija bira veći broj delegata u zajednički parlament. Hrvatska je tada birala 29 zastupnika u donju i 2 u gornju kuću, dok bi se pripajanjem Vojne Krajine taj broj povećao na oko 60 poslanika u zajedničkom parlamentu. S tim brojem delegata, Hrvatska bi, u zajednici s opozicijom, mogla odlučno utjecati na ugarsku vladu.

Na takav stav narodnjaka utjecalo je i političko iskustvo u pitanju Rijeke. Rezultati akcije narodnjaka na političkom aktiviranju Krajine mogu se pratiti kroz veći broj objavljenih predstava krajiških kompanija i gradova Hrv. saboru, ministarstvu rata i vladaru, u kojima se krajišnici pozivaju na stanovište vladara izrečeno u njegovu ručnom pismu od 9. svibnja 1861, da se državnopravna pitanja Hrvatske ne mogu rješavati bez sudjelovanja krajiških zastupstva na Saboru. S tim u vezi, krajišnici smatraju da ih nagodba Hrvatske s Ugarskom, sklopljena bez njihova sudjelovanja, ne obve-

²¹ Isto, 1869, br. 2.

zuje sve dotle dok krajiški zastupnici na nju ne pristanu. Zato se u spomenutim predstavkama zahtijeva da krajišnici pošalju u Hrv. sabor svoje zastupnike, izabrane na osnovi izbornog reda iz 1848, koji će izreći svoj sud o nagodbi i zajedno s Provincijalom precizirati prava Krajine prema Ugarskoj. Nadalje, zajednička misao koja povezuje krajiške predstave izražena je u zahtjevu da se izbor krajiških zastupnika za Sabor ne može obaviti samo u onim dijelovima Krajine na koje se odnosi odluka o djelomičnom razvojačenju već u cijeloj hrv.-slav. Krajini. Tim zahtjevom krajišnici se suprotstavljaju politici djelomičnog razvojačenja Krajine.

Akcija narodnjaka u Krajini imala je u krajnjoj liniji za cilj obaranje dualizma, koji je značio poraz svih nacionalnih težnja slavenskih naroda u Monarhiji, u kojoj je značajnu ulogu predstavljala češka opozicija. Međutim, ostaje otvoreno pitanje, koliko su češka i hrvatska opozicija računale na pomoć iz Krajine.

Akciju narodnjaka u Krajini protiv djelomičnog ukidanja Krajine i izbora njenih zastupnika, Stranka prava je osudila kao rad protiv ujedinjenja Krajine, ističući uvjerenje da Ugarska iskreno radi na ukidanju Krajine, dok je, prema ocjeni pravaša, krivac za neriješeno krajiško pitanje bečka vlada, koja preko narodnjaka nastoji u ovoj situaciji podići krajišnike protiv Mađara.²²

Sličan stav u krajiškom pitanju, kao Narodna stranka, zauzeo je i klub mađarske opozicije oko K. Tisze, nezadovoljan politikom Andrassyja prema Krajini. Prema ocjeni opozicije, rad austrijskih i drugih agenata u Krajini stvorio je u njoj stanje slično stanju 1848.²³ Zato je mađarska opozicija zahtijevala od vlade da se Krajina ukine odmah i cijela, jer je ona — kako ističe opoziciona štampa — izvor apsolutizma i reakcije.

Međutim, nameće se pitanje Tiszina stava u vezi s povećanjem broja hrvatskih delegata u zajedničkom parlamentu. Svoj stav u tom, za Hrvatsku vrlo važnom pitanju, Tisza je iznio znatno kasnije, potkraj 1880, zahtijevajući u pregovorima za rješenje pitanja o konačnom ujedinjenu Krajine s Hrvatskom da se broj hrvatskih delegata, koji bi se povećao ujedinjenjem Krajine, znatno smanji ili da se u Hrvatskoj uvedu neposredni izbori za zajednički parlament,²⁴ čime je izrazio i svoje nepovjerenje prema Hrv. saboru u cjelini.

Pod pritiskom mađarske opozicije i značajne akcije narodnjaka u Krajini protiv njenog djelomičnog ukidanja, Andrassyjeva je vlada bila primorana da promijeni svoj plan o rješenju krajiškog pitanja. Na pregovorima s austrijskom vladom 1870, Andrassy je zahtijevao ukidanje cijele Krajine. Međutim, tom zahtjevu Mađara suprotstavila je bečka vlada zahtjev da se Mađari odreknu daljnega teritorijalnog traženja u cislajtanskom posjedu,

²² Hrvatska, 1869, br. 176.

²³ Također je vrlo zanimljiva ocjena F. Račkog o stanju u hrv. — slav. Krajini neposredno poslije nagodbe: »Mađžari kano da su Beču dodijali. Bi reč da se namjerava opet naša Krajina upotrebiti za otpor. U tom se smislu tumači imenovanje Mensdorfa za zapovjednika Krajine (protivnik dualizma; M. V.). Mađžari bi htjeli Kuševića (istaknuti predstavnik unionističke politike među višim oficirima; M. V.). Rauch je zlovoljan, mađžarske akcije podaju.« F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer I, Zagreb 1928, 81.

²⁴ Srijemski Hrvat, 1880, br. 45.

što se odnosilo na Dalmaciju.²⁵ Čini se da Andrásyjeva vlada na taj zahtjev nije pristala, jer je u rješenju krajiškog pitanja prihvaćena osnova ministarstva rata, prema kojoj će se Ugarskoj odnosno Hrvatskoj pripojiti varaždinska Krajina sa Siskom i Senjom, dok će se u ostalim dijelovima hrv.-slav. Krajine uvesti reforme, koje bi imale za cilj da Krajinu pripreme na razvojačenje i njeno ukidanje. Time je rješenje krajiškog pitanja, s obzirom na ujedinjenje s Hrvatskom, bilo odgođeno.

6. Padom Hohenwartova kabineta i gubitkom nade u federalizaciju Monarhije, Narodna stranka se odrekla Rujanskog manifesta od 1871. kojim je osudila Nagodbu. U izmijenjenoj unutrašnjoj situaciji Monarhije ona je po svom dolasku na vlast uložila znatan napor za reviziju financijske nagodbe u kojem je nastojanju osnovni problem predstavljala Vojna Krajina, odnosno čl. 19 Nagodbe koji se odnosi na određivanje doprinosa za pokriće zajedničkih poslova krajiškog teritorija kada se on u upravi sjedini s Hrvatskom i Slavonijom.

Prema odredbi Nagodbe, za krajiški teritorij predviđena je primjena istog ključa koji je određen za Hrvatsku i Slavoniju, tj. 45% za autonomne i 55% za zajedničke poslove.²⁶

Međutim, dok je tangenta od 45% ukupnih prihoda Hrvatske i Slavonije bila ionako premalena za podmirenje njenih potreba, bila bi ona pogotovu nedovoljna za pokriće autonomnih potreba Krajine kad bi se ova sjedinila s Hrvatskom. Naime, prema proračunima, Krajina je od 1871, kada su se u njoj počele provoditi upravne reforme, trošila gotovo sve svoje dohotke na upravu. Budući da se krajiški dohoci nisu mogli uskoro povećati s obzirom na veće porezne olakšice njenom stanovništvu i još uvijek nedovoljno razvijenu privredu, nije se moglo umanjiti niti ulaganje velikih novčanih sredstava u reorganizaciju njene uprave. Nadalje, kako ni banska Hrvatska nije mogla da svojim autonomnim budžetom pokriva krajiški manjak, postalo je rješenje krjiškog pitanja u ovoj etapi još složenije. Za potpunije razumijevanje stava Nar. stranke prema Vojnoj Krajini i financijskih problema Hrvatske u to doba, treba upozoriti na neodgodivu potrebu modernizacije njene uprave, u prvom redu odvajanje sudske od upravne vlasti. Zatim, Hrvatska je na primjeru razvojačenja i pripajanja teritorija varaždinske Krajine, od kojeg se formirala Bjelovarska županija, došla do zaključka da se s postojećim ključem u raspodjeli prihoda mora upravo odreći sjedinjenja Vojne Krajine. Naime, bjelovarska županija nije od svojih ukupnih prihoda 1872. mogla odvojiti ni jedan forint za pokriće zajedničkih potreba, štaviše, Hrvatska je bila primorana da iz svog autonomnog budžeta pokrije jedan dio rashoda za upravu Bjelovarske županije.²⁷

Imajući u vidu sve te financijske probleme, rengikolarna delegacija Hrvatske u pregovorima za reviziju financijske nagodbe predložila je da se odredba zakonskog čl. 19, po kojoj bi Vojna Krajina prinosila za zajedničke potrebe 55% od svojih prihoda, nadopuni tako da se prinosbeni ključ za Krajinu, kada se ova sjedini s Hrvatskom, utvrdi naknadno. Ili da se prinosbeni ključ, utvrđen za provincijalnu Hrvatsku, protegne i na Krajinu, ali

²⁵ Zatočnik, 1870, br. 50.

²⁶ Spisi odnoseći se na Provedenje nagodbe [...] godine 1868, 102—103.

²⁷ Narodne novine, 1873; br. 146.

pod uvjetom da će se manjak koji će proizaći iz upravnih troškova za Krajinu podmirivati iz zajedničke blagajne sve dotle dok se dohoci u Vojnoj Krajini ne uravnoteže s njenim potrebama.

Kada je 1871. Vojna Krajina predana zemljama krune sv. Stjepana, a prema donesenim je reformama izgubila svoj vojni karakter, utvrđeno je između Austrije i Ugarske da će ugarske zemlje za pokriće zajedničkih poslova u ime Krajine doprinosti svake godine precipium od 2 milijuna forinti. Prema jednom proračunu, Krajini je nakon pokrića autonomnih potreba preostao višak od 300.000 forinti, što znači da je Ugarska nadoplaćivala za Krajinu milijun i 700.000 forinti.²⁸

Prema tome, hrvatski odbor (regnikolarna delegacija) morao je insistirati na izloženim zahtjevima, jer je o njihovu rješenju ovisilo da li će se Krajina u upravi sjediniti s Hrvatskom ili će se Hrvatska morati tog ujedinjenja odreći.

Nakon duge rasprave, koja je trajala više od devet mjeseci, postignut je revizijom financijske nagodbe u pitanju Krajine ovaj sporazum: postotak doprinosa Hrvatske za pokriće zajedničkih poslova utvrdit će se iznova kada će se cijela Krajina ili jedan njen dio pripojiti Hrvatskoj i ako 45% od dohoda koji ostaju Hrvatskoj ne bi moglo podmiriti troškove hrvatske autonomije.²⁹

Takvim rezultatima revizije financijske nagodbe, gdje je Ugarska odbacila jamstvo da će snositi krajiški manjak odnosno da će se postotak doprinosa za Krajinu odrediti prilikom njezina ujedinjenja, Ugarska je sebi stvorila mogućnost da traženjem veće svote uvjetuje ujedinjenje Krajine s Hrvatskom. Time je rješenje krajiškog pitanja u potpunosti ovisilo o Ugarskoj, što će bitno utjecati na dalji ekonomsko-politički razvoj Hrvatske.

Iz ovog izlaganja, koje je imalo cilj da u prvom redu obuhvati ekonomsku problematiku u historijskom razvoju Vojne Krajine od 1850—73, mogu se izvući ovi zaključci:

1. Vojna Krajina nije bila samo u središtu pažnje vladajućih vrhova Habsburške monarhije kao značajan vojni faktor — na što je dotad i bila uglavnom koncentrirana pažnja historičara — nego je od sredine XIX st. postala privlačno središte austrijske i mađarske buržoazije u ekonomskom pogledu, zbog eksploatacije njenih prirodnih bogatstava. u prvom redu šuma.

2. Upravo je taj interes stranog kapitala i pokrenuo buržoaziju u Hrvatskoj i Krajini da mu se suprotstavi svojim ujedinjenim kapitalom. Ta ideja, koja je značila prvi korak u stvaranju homogenog nacionalnog tržišta, došla je do punog izražaja već 1850. u prijedlogu bana Jelačića o uređenju trgovačko-obrtničkih komora u Hrvatskoj.

Osnivanje Krajiškog konzorcija za eksploataciju šuma 1869, sa centrom u Vojnom Sisku, prvi je značajan pokušaj u realizaciji te politike.

3. Sve ovo upućuje na potrebu temeljitog proučavanja razvitka hrv.-slav. Krajine u drugoj polovini XIX st., jer je to dosada bilo potpuno zanemareno. Bez toga se ne mogu upoznati sve osnovne komponente hrvatske politike u okviru Austro-Ugarske monarhije.

²⁸ Isto, 1882, br. 11.

²⁹ Isto, 1873, br. 148.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB